

Анотації

Сафонова Н. В. Развитие педагогического образования в Украине в 20-х годах XX века.

В статье раскрывается идея о том, что развитие образования в Украине в 1920-е годы находилось на ступени высокого своего возрождения, перестройки и организации. Несмотря на то, что не было чётких планов и программ относительно системы образования, самоотверженная, патриотическая, смело новаторская деятельность плеяды известных педагогов и других деятелей образования в этот период истории подняла и возродила национальную сознательность, национальную школу и культуру.

Saphonova N. V. The development of education in Ukraine in 20th of the 20th century.

In the article an idea opens up that development of education in Ukraine in 20th was on the stage of high the revival, alteration and organization. In spite of the fact that there were no clear plans and programs in relation to the system of education, selfless, patriotic, boldly innovative activity of pleiad of the known teachers and other figures of education in this period of history lifted and revived national consciousness national school and culture.

Н. М. Сірук

ІДЕОЛОГІЧНИЙ НАГЛЯД ЗА ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 40-Х — ПОЧАТОК 50-Х РОКІВ ХХ СТ.)

Ідеологічний тиск на духовне життя України та українське суспільство загалом, дещо послаблений під час війни, в другій половині 40-х — початку 50-х років ХХ ст. знову починає набирати силу. Під жорсткий контроль підпадають література, історія, театр, кіно та мистецтво загалом; починається ідеологічний нагляд, спрямований насамперед проти інтелігенції.

Аналіз архівних матеріалів, передусім постанов та рішень ЦК КП(б)У, розкриває суть, методи і наслідки культурно-ідеологічних кампаній останнього періоду сталінщини. Введені у науковий обіг праці узагальнюючого характеру та матеріали преси дають змогу об'єктивно оцінювати важливі аспекти діяльності інтелігенції післявоєнного періоду.

Враховуючи недостатню вивченість у історіографії зазначеної проблеми, за мету поставлено комплексно дослідити і відтворити об'єктивну картину “ждановщини” в Україні у другій половині 40-х — початку 50-х років ХХ ст. на основі аналізу, узагальнення архівних джерел та опублікованих праць, матеріалів періодичної преси.

Складним і суперечливим було суспільно-політичне життя України в післявоєнний період. На характері суспільного життя негативно позначився ідеологічний наступ сталінізму. Й. Сталін вважав, що світова війна завдала радянському суспільству серйозної ідеологічної шкоди. Найбільше занепокоєння викликало те, що мільйони радянських людей, які жили на окупованих територіях та працювали на примусових роботах в Німеччині, зазнали впливу західного способу життя. Оскільки ж саме Україна найбільше “скомпрометувала” себе тим, що її територію захопив ворог, основний ідеологічний контрудар сталінізм завдав українському народові.

Після війни в СРСР зберігалася жорстка централізація управління. Кожен крок місцевої влади узгоджувався з Москвою, на все потрібно було просити дозволу центру. Держава стала головним апаратом диктатури партійної бюрократії, яка підім'яла під себе ради депутатів трудящих. У СРСР було розгорнуто шалену ідеологічну боротьбу проти всього національного, режим ігнорував специфіку розвитку різних націй, етнічних груп. Щонайменший прояв етнічного патріотизму, зокрема в Україні, розглядався як націоналізм [1, с. 91].

Для остаточного позбавлення українців повоєнних ілюзій та надій у 1947 році в Україну був направлений першим секретарем ЦК КП(б)У вірний соратник Й. Сталіна, справжній погромник української інтелігенції і культури Л. Каганович, після чого ситуація в УРСР значно загострилася. Свій другий приїзд в Україну він розпочав з того, що оголосив “український буржуазний націоналізм” головною небезпекою в республіці.

Уже в травні 1947 року була схвалена постанова ЦК КП(б)У “Про поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і про боротьбу проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології”. Ідеологічні заходи негайно підкріплювалися адміністративно-каральними як стосовно членів партії, так і безпартійних [2, с. 409].

Сподівання українців на післявоєнну лібералізацію суспільно-політичного життя не справдилися. Репресії знову почали розгортатися в країні. Органи безпеки здійснювали жорсткий нагляд за населенням, кожним кроком і словом людини. Всі, хто побував на окупованій території, піддавалися прискіпливій перевірці. Уже в часи “відлиги” багато партійних, радянських і творчих працівників твердили, що роки перебування Л. Кагановича в республіці стали “чорними” для радянської України [3, 19]. Головна увага в цей період приділялася західним землям, її населення влада намагалася форсованими темпами “привести у відповідність” з радянською системою.

Після війни, в умовах посилення “культу особи”, політико-ідеологічний контроль сталінського режиму за українською культурою та наукою знову посилювався. Стратегічний курс партійно-державного управління всіма сферами життя в країні у перші післявоєнні роки полягав у зміцненні сталінського тоталітарного режиму за допомогою однопартійності, постійного ідеологічного тиску на всі сфери культурного життя, особливо на творчу інтелігенцію, застосування насильства проти неї [4, с. 65].

Й. Сталін і правляча верхівка відреагували посиленням тиску на різні верстви населення, на літературу, мистецтво, науку, всі сфери духовного життя, влада розгорнула масштабні ідеологічні кампанії, придушуючи будь-які спроби непослуху, відступу від встановлених канонів. У зв'язку з цим центральна влада приділяла пильну увагу питанням керівництва ідеологічною роботою в Україні, в тому числі у середовищі творчої і наукової інтелігенції. При цьому першочергове значення відводилося проведенню ідеологічних заходів у західних областях УРСР, де суспільна свідомість населення ще не відповідала радянським стандартам.

Не випадково, що в повоєнний період в регіон було скеровано тисячі партійних, радянських, профспілкових, комсомольських працівників, урядників від культури і науки, покликаних втілювати в життя “сталінську генеральну лінію”. Серед них було чимало чиновників, представників бюрократичного апарату, які сліпо виконували партійні директиви і здійснювали “соціалістичні перетворення” — радянізацію цього регіону. Проте серед відряджених в західні області України налічувалось багато рядових вчителів, працівників культури, які, по-

при неминучу ідеологічну спрямованість, зробили практичний внесок у розвиток освіти та культури краю.

Уже в 1946 році посилилися звинувачення на адресу української інтелігенції в політичній неблагонадійності, в “буржуазному націоналізмі”, про що говорилося в постанові ЦК КП(б)У “Про підвищення пильності і посилення боротьби з українсько-буржуазними націоналістами в західних областях УРСР у зв’язку з виборами до Верховної ради СРСР”. Система практичних заходів, визначених у цій постанові, передбачала продовження боротьби з інтелігенцією, спрямованої на встановлення повного контролю влади за культурою і наукою. Аналізуючи стан української літератури, М. Бажан у 1946 році писав: “Україна перебувала під тимчасовою окупацією ворога... Отруйлива пропаганда українських націоналістів де-не-де лишила свої сліди. Треба зважити і на те, що в возз’єднаній українській радянській державі тепер перебувають мільйони нових радянських громадян, мешканців західних і Закарпатської областей України, які виховувалися у буржуазному суспільстві, свідомість яких старанно обробляли українські націоналісти” [5].

Наприкінці 40-х — на початку 50-х років ХХ ст. керівництво більшовицької партії та радянського уряду, в тому числі й в Україні, прийняло десятки постанов, які давали поштовх для цькування, паплюження, морального та фізичного винищення найактивнішої у творчому і громадсько-політичному плані мистецької та наукової еліти. Всього за період з 1946 по 1951 роки було прийнято 12 найбільш значних за своїм характером постанов ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У з ідеологічних питань. Ці постанови заклали ідеологічні підвалини для наступу на всі групи інтелігенції. Почалася чергова кампанія ідеологічного тиску, інспірована тодішнім головним ідеологом СРСР А. Ждановим — секретарем ЦК ВКП(б) з ідеології, близьким помічником Й. Сталіна, що втілилась у сумнозвісній політиці “ждановщини” [6, с. 56; 7, с. 508]. Доповіді А. Жданова, спрямовані на “викриття” різних “перекручень і хиб” у літературі, філософії, музиці, а також відповідні постанови ЦК ВКП(б) негайно дублювалися в Україні.

За офіційним формулюванням, така боротьба скеровувалась проти “безідейності, безпринципності, формалізму, космополі-

тизму й низькопоклонства перед гнилим Заходом”. На практиці вона швидко перетворилася на кампанію насаджування російського шовінізму і викликала черговий погром культури неросійських народів, зокрема української національної культури та науки.

В Україні “ждановщина” набрала форм гострої критики “буржуазного націоналізму”, насамперед в історії та літературі. Партійне керівництво вимагало від українських культурних і наукових діячів дотримання принципів пролетарського інтернаціоналізму, що фактично означало відмову від національних засад творчості. Однією з ключових вимог того часу, що стосувалася української культури, стала вимога: “тісніше зливалась з великою російською культурою” [8, с. 666].

Початок ідеологічним кампаніям другої половини 1940-х років поклала постанова ЦК ВКП(б) “Про журнали “Звезда” і “Ленинград”” (серпень 1946 року). У ній грубо і несправедливо критикувалась творчість поетеси А. Ахматової і письменника М. Зощенка [9, с. 10–12]. Розпалений у Москві антиінтелігентський вогонь перекинувся в Україну, а подібний грубий і безцеремонний стиль “керівництва” творчою інтелігенцією поширився в усіх республіках. Духовне життя суспільства було поставлене під жорсткий контроль, що заважало розвитку літератури, театру, кіно та мистецтва загалом, які і стали першими об’єктами політико-ідеологічних нападок режиму в останній період сталінщини.

У здійсненні політики “ждановщини” в Україні можна виділити кілька етапів. Перший етап охоплював 1946–1948 роки, коли була прийнята більшість постанов ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, які стосувалися проблем культури і науки. У цей період вістря ідеологічної роботи партії в республіці спрямовувалось на викриття “буржуазно-націоналістичних помилок”. Серед згаданих постанов слід назвати: “Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури”, “Про журнал сатири і гумору “Перець”, “Про журнал “Вітчизна”, “Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення” (1946 р.), “Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР”, “Про перевірку виконання Спілкою письменників України постанови ЦК ВКП(б) про журнали “Звезда” і “Ленинград” (1947 р.),

“Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв’язку з постановою ЦК ВКП(б) “Про оперу “Большая дружба” В. Мураделі” (1948 р.) та ін. [10, 53].

Ці розгромні постанови були присвячені питанням розвитку науки, літератури й мистецтва та спрямовувались на викриття різноманітних політико-ідеологічних “прорахунків”, начебто допущених представниками української інтелігенції. Головні зауваження, сформульовані в цих постановах, стосувалися проявів “національної обмеженості”, “українського буржуазного націоналізму”. Посилилися відверте публічне цькування, прямі звинувачення в “націоналізмі” відомих літераторів, зокрема М. Рильського (за твори “Мандрівка в молодість”, “Київські октави”), Ю. Яновського (“Жива вода”), І. Сенченка (“Його покоління”), О. Довженка (“Україна в огні”) [11, 10; 12, с. 27–38], а також “західняків” П. Карманського, М. Рудницького, А. Патрус-Карпатського та інших.

У цей період було гостро розкритиковано ряд українських літературознавців, які брали участь у написанні “Нарису історії української літератури”, та прихильності до “буржуазно-націоналістичної” концепції М. Грушевського, С. Єфремова та інших “ворогів”. Розпочато викривальну кампанію, що спрямовувалася проти істориків, у працях яких містилися наукові ідеї й теорії, близькі з тією ж концепцією М. Грушевського. З цих позицій різкій критиці піддано львівських учених М. Кордубу, І. Крип’якевича, І. Терлецького та інших, авторський колектив першого тому “Історії України” (за ред. М. Петровського). Прикладом грубого диктату в науці також стала серпнева сесія Всесоюзної академії сільськогосподарських наук імені Леніна (ВАСГНІЛ), яка відбулася в 1948 році і на якій розпочато погром генетики, названої “буржуазною псевдонаукою”.

Другий етап відкривала ще одна розгорнута масштабна кампанія — “боротьби з космополітизмом, низькопоклонством перед Заходом”. Характерною особливістю нового етапу ідеологічної кампанії стало те, що вона супроводжувалася відвертим антисемітизмом, негативний заряд якого накопичувався ще з часів війни. Ця кампанія мала на меті посилити культурно-ідеологічну ізоляцію країни; не тільки розколоти інтелігенцію, а певною мірою протиставити її іншим соціальним групам суспільства; посилити процес русифікації; відновити важливий

чинник функціонування тоталітарного режиму — образ внутрішнього ворога, що в роки війни дещо відійшов у тінь.

Розправа з “безродними космополітами” спочатку в театральній критиці, а згодом і в інших сферах культури і суспільного життя припала на пік боротьби з так званими єврейськими буржуазними націоналістами і проходила на фоні арештів діячів єврейської культури. Їх переслідували за те, що вони начебто своїми проповідями “національного нігілізму”, перш за все стосовно російського народу, і “низькопоклонством перед Заходом” допомагали імперіалістам нав’язувати всьому світу “англосаксонську культуру” [13, с. 126; 14, с. 510]. В цей період велася активна й систематична “проробка” вчених, діячів мистецтва, літературознавців, біологів (“вейсманістів-морганістів”), мовознавців, театрознавців, яким приписували, що вони потрапили під вплив Заходу, що “небезпечна хвороба низькопоклонства перед закордоном може вражати найменш стійких представників нашої інтелігенції, якщо цій хворобі не буде покладено край” [15, с. 213; 9, с. 82].

Після керівних настанов з Москви почалося повсюдне викриття “антипатріотів” і в Україні [16, с. 150]. Відгомонам цієї кампанії в Україні стало навішування ярликів “безродних космополітів” на відомих і талановитих літературних і театральних критиків, що призвело до негативних наслідків: у літературі та театрі, по суті, зникло поняття мистецької школи; поглибилася ізоляція від надбань західної культури [7, с. 509].

Серед театральньо-письменницької громадськості гонінь зазнали А. Борщагівський, А. Гозенпуд, Б. Дайреджиєв, Д. Данін, Н. Лур’є, Х. Левін, Г. Полянкер, Л. Субоцький, Є. Шехтман, Б. Якоблев (Хольцман) та багато інших. Серед науковців — І. Співак, М. Берегівський, Б. Вайсман, А. Велєдницький, Р. Ларнер, Ю. Лойцкер, М. Майданський, І. Спектор та ін. Їх звинувачували в антипатріотизмі, у низькопоклонстві перед “реакційною буржуазною культурою Заходу”, у замовчуванні зв’язків української культури з російською [15, с. 228].

Монополія влади на визначення пріоритетних напрямів у науці, на тотальний ідеологічний контроль чітко простежувалася в процесі широкомасштабних дискусій з питань філософії, мовознавства, які було розгорнуто на межі 40–50-х років ХХ ст.

Третій епап “ждановщини” тривав з 1951 по 1953 роки. Поштовхом до нової хвилі критики творчої інтелігенції стала редакційна стаття в газеті “Правда” у липні 1951 року “Проти ідеологічних перекручень в літературі” за вірш В. Сосюри “Любіть Україну”. Цей вірш було названо “в основі своїй ідейно-порочним твором”. Згодом розгортаються кампанії чисток у музиці — викриття “помилки” композитора К. Данькевича та автора лібрето О. Корнійчука в опері “Богдан Хмельницький”.

Під особливим тиском знаходилась західноукраїнська інтелігенція. Окрім тотального контролю з боку радянських та партійних структур, значну увагу їй приділяли радянські спецслужби. У Львові та інших містах західного регіону найлегше було шукати “відьом”, з огляду на специфіку цього краю, високий рівень розвитку науки і культури, національну свідомість населення, збройний опір новим окупантам. Саме тому в західних областях України боротьба проти “ворожої ідеології” набрала особливо великого розмаху [17, с. 145].

На постійних зборах активу інтелігенції Львова різко критичувалися за “націоналістичну” діяльність І. Вільде, Я. Галан, В. Діляєв, П. Карманський, П. Козланюк, М. Рудницький, А. Шмигельський [18, с. 423–424; 19, с. 4]. За “націоналістичну обмеженість та вплив західноєвропейської та американської музики, що виродилася”, критиковано львівських композиторів М. Колессу, Т. Майерського, Р. Сімовича, А. Солтиса, А. Кос-Анатольського та ряд інших.

Повоєнні роки виявилися завершальним етапом формування в країні сталінського абсолютизму, в тому числі в духовній сфері. Тоталітарний режим продовжив нагнітання напруженості в суспільстві, розгорнув чергові ідеологічні кампанії, переслідування інакодумців, нову хвилю репресій. Вся культурна політика влади мала яскраво виражений ідеологічний характер, при якій держава намагалася цілковито підпорядкувати собі всі прояви духовного життя суспільства. Партійна лінія А. Жданова, Л. Кагановича, М. Хрущова вимагала від українських культурних діячів, щоб українська культура “тісніше зливалася з великою російською культурою”. У республіці під гаслами боротьби проти українського буржуазного націоналізму, космополітизму та сіонізму, а також вейсманізму-

морганізму було безпідставно розкритиковано багатьох діячів науки та культури, розформовано низку українських наукових інститутів тощо.

Джерела та література

1. Веселова О. Українське суспільство в 1945–1953 рр.: ідеологізація по-сталінськи // Історичний журнал. — 2005. — № 1. — С. 88–96.
2. Даниленко В. Українська інтелігенція як об'єкт репресивної політики сталінського режиму в повоєнний період (1946–1953 рр.) // Проблеми історії України. — Випуск 7. — Спеціальний. — 2003. — С. 483.
3. Кожукало І. Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 1940 — на поч. 1950-х рр. // Український історичний журнал. — 1989. — № 2. — С. 14–25.
4. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). — Чернівці: Рута, 2002. — 463 с.
5. Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). Ф. П. 3 (Львовский обком Компартии Украины), оп.1, спр. 414. Стенограмма (оригиналы) совещания интеллигенции г.Львова о серьезных недостатках и ошибках в идеологической работе. 1946 год.
6. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. — 448 с.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГОУ). Ф. 1. оп. 1, спр. 731. Резолюция и постановление пленума ЦК КП(б)У. 17 августа 1946 года.
8. Енциклопедія українознавства. — К.: Глобус, 1994. — Т. 2. — 800 с.
9. Аксёнов Ю. Послевоенный сталинизм: удар по интеллигенции // Кентавр. — 1991. — № 10–12. — С. 80–89.
10. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). — К.: Альтернативи, 1999. — Т. 13. — 304 с.
11. ЦДАГОУ. Ф. 1. оп. 23, спр. 4512. Стенограмма пленума ССП Украины, состоявшегося 15 сентября 1947 года.
12. ЦДАГОУ. Ф. 1. оп. 23, спр. 4511. Стенограмма выступления писателей Украины на приеме секретаря ЦК КП(б)У тов. Кагановича. 19 сентября 1947 года.
13. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал: В 2 т. Т. 2. Апогей и крах сталинизма. — М.: РГУ, 1997. — 761 с.
14. Политическая история: Россия — СССР — Российская Федерация: В 2 т. Т. 2. — М.: ТЭРРА, 1996. — 720 с.
15. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. — К.: Генеза, 2001. — 560 с.

16. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. — К.: Інститут історії НАН України, 1996. — 200 с.
17. Льницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. — Львів: Місіонер, 1999. — 212 с.
18. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953. — К., Т. 1. — 1995. — 747 с.
19. ДАЛО. Ф. 3808, оп.1, спр.1. (од.зб. № 10) Протоколи засідань закритих партійних зборів за 1947 рік.

Анотації

Сирук Н. М. Идеологический надзор за интеллигенцией в Украине (вторая половина 40-х — начало 50-х годов ХХ в.).

На основе изучения архивных материалов и ряда работ обобщающего характера освещаются и анализируются особенности идеологических кампаний против интеллигенции в Украине в первое послевоенное десятилетие.

Siruk N. M. An ideological supervision is after intelligentsia in Ukraine (the second half of 40th beginning of 50th of ХХ st).

On the basis of study of the archived materials and row of labours of summarizing character the features of ideological campaigns light up and analysed against intelligentsia in Ukraine in the first post-war decade.

Д. Г. Синельникова

СТАН МОЛОЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1960-Х — ПЕРША ПОЛОВИНА 1980-Х РР.)

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується помітним зростанням та поживавленням інтересу до історії українського народу. Друга половина 60-х — перша половина 80-х рр. ХХ століття відзначились змінами не тільки в суспільному житті, але й в економічному розвитку. Таким чином, вибір теми та її актуальність зумовлені недостатнім дослідженням обраної проблеми та можливістю залучення сучасних архівних джерел, що дає змогу по-новому охарактеризувати економічний розвиток Волинської області України в другій половині 60-х — першій половині 80-х років ХХ століття.

На основі опрацьованих матеріалів Державного архіву Волинської області, статистичних даних автор намагається від-